

CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNVĂȚĂMÂNTUL ROMÂNESC BIHOREAN ÎN PERIOADA 1914-1919. LICEUL GRECO-CATOLIC "SAMUIL VULCAN" DIN BEIUȘ

Pe parcursul veacurilor de ocupație străină, fie aceasta habsburgică, austro-ungară, horthystă sau bolșevică, cultura românească transilvăneană, în general, și învățământul românesc, în mod special, s-au confruntat cu mari dificultăți. Guvernauții și opresorii străini au încercat să lovească tocmai în aceste adevărate "focare" ale culturii, cele mai în măsură să trezească poporul din apatia, din mizeria și întunericul în care fusese sortit să-și ducă existența. Pericolul cel mai mare îl vedeau opresorii venind din aceste direcții, siguranța exploatatorului fiind pusă în cumpănă în momentul în care națiunea română ar fi conștientizat forța pe care o reprezintă și misiunea istorică pe care o avea de îndeplinit.

Începând cu secolul al XVIII-lea această redeșteptare se va produce făcându-se apel la vechimea românilor, la latinitatea și continuitatea lor în acest spațiu pur românesc. O vor face Inochentie Micu la 1740-1741, *Supplex*-ul din 1791, *Memorandum*-ul din 1892, profesorii, învățătorii, preoții și intelectualii români transilvăneni.

Școala românească se va confrunta în toată această perioadă cu probleme din cele mai serioase: lipsa de fonduri, de dascăli, de spații de învățământ. După tragicul an 1907 va urma o altă perioadă dificilă pentru învățământul românesc din Transilvania, aceea a anilor 1914-1919, perioada primului război mondial. Cu toții cunoaștem ce a însemnat acest război pentru întreaga omenire. De asemenea se cunoaște faptul că în acele teritorii aflate sub ocupația unei mari puteri, la toate greutățile anterioare se mai adaugă acum și acelea provocate de război.

Ținând cont de aceste realități - perfect sesizabile și în Transilvania - ne-am propus să realizăm o trecere în revistă a impactului pe care l-a avut acest război, cu toate ororile sale, asupra învățământului românesc bihorean. Întrucât un alt studiu a făcut obiectul învățământului confesional ortodox, în prezenta intervenție ne vom opri atenția asupra unei instituții de învățământ greco-catolică, Liceul "Samuil Vulcan" din Beiuș.

Pentru o mai corectă percepere a demersului istoriografic mă văd dator a preciza câteva date utile privind structura de învățământ în Transilvania acestei perioade. Existau trei tipuri de școli: școlile de stat, școlile confesionale și școlile susținute de societăți. Școlile de stat nu aveau nici una ca limbă de predare limba română și acestea erau singurele școli finanțate de statul maghiar. Școlile confesionale erau de două tipuri: autonome și neautonome. Școlile confesionale autonome erau conduse de autoritatea lor bisericească și supuse controlului statului, intrând în această categorie școlile ortodoxe românești și sârbe, școlile reformate și unitariene maghiare, evanghelice, luterane săsești. Școlile confesionale neautonome erau conduse și controlate, întocmai ca și școlile de stat, prin organizații statale, bisericile și ordinele călugărești având doar drepturi în susținerea școlii și a numirii personalului didactic, intrând în această categorie școlile romano-catolice, greco-catolice și evreiești. A treia categorie o constituiau școlile susținute de societăți, acestea având o situație juridică identică cu a celor confesionale neautonome. Desigur, nici județul Bihor nu făcea excepție de la această regulă, Liceul greco-catolic din Beiuș, aflat în atenția noastră, înscrind-se în rândul școlilor confesionale neautonome.

Este foarte adevărat faptul că prin "Legea naționalităților" din 1868 statul ar fi trebuit să deschidă școli cu limba de predare a "naționalităților" acolo unde acestea formau majoritatea populației, adică pe aproape întreg teritoriul Transilvaniei. Dar, cu toate că aceste școli s-ar fi impus "nu vom întâlni în Transilvania, până la 1918, nici o școală de stat cu o altă limbă de predare decât maghiara"¹.

Nebeneficiind de aceste școli de stat, românii au acces la cultură prin intermediul școlilor confesionale ortodoxe și greco-catolice.

Beiușul, oraș situat în depresiunea cu același nume este, alături de Blaj și Brașov, unul dintre principalele centre de mângâiere sufletească a românilor transilvăneni. El nu este numai "centrul luminării pentru dieceza orădeană", ci reprezintă și "izvorul culturii din care se adapă ...mulți tineri români", acești

¹ Gh. Iancu, *Învățământul primar și secundar în Transilvania în perioada activității Consiliului Dirigent (1918-1920)*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, 1970, XIII, p.251.

tineri reușind să-și însușească o cultură și o orientare românească, devenind apărători ai neamului, cei mai mulți participând și la înălțătorul act al "unirii pe vecie a Ardealului și acestor locuri cu ceilalți frați formând o singură stăpânire"². Prin așezarea sa geografică, prin bunătatea și modestia locuitorilor săi, Beiușul era locul ideal pentru românii bihoreni în vederea întemeierii unei adevărate școli românești. Cărturarul iluminist Samuil Vulcan a înțeles acest avantaj "folosindu-l ca soclu pentru istorie"³, ridicând aici, la 1828, o adevărată ctitorie culturală. Episcopul unit a intuit exact durabilitatea operei sale, nevoia de a ridica "spiritul românesc din noroiul mlăștinos al neștiinței", acest rol revenind Beiușului și, cu certitudine, dacă nu o făcea el, ar fi făcut-o cu atât mai puțin "aceia cari cu tot prețul doriau al cufunda în crăpăturile adânci ale pământului"⁴.

Ne simțim datori a sublinia o realitate îmbucurătoare, aceea că înființarea liceului beiușan la 1828 nu constituie un caz izolat, nu a fost rezultatul întâmplării. Acest eveniment cultural, fundamental pentru păstrarea naționalității românești a locuitorilor transilvăneni din secolul al XIX-lea, se înscrie într-un curent foarte amplu de redeşeptare culturală a românilor din Transilvania. Vom aminti în acest sens faptul că, în acest perimetru geografic s-au făcut primele traduceri în limba română, primele tipărituri în aceeași limbă - cele ale lui Coresi constituind momentul de început al limbii noastre literare -, ele răspândindu-se pe întregul teritoriul românesc. În acest spațiu apar și primele scrieri românești cu litere latine, iar Transilvania este și leagănul Școlii ardeleni, care, prin corifeii săi - Samuil Micu, Petru Maior și Gheorghe Șincai - a contribuit în mare măsură la fundamentarea ideilor despre vechimea, latinitatea și unitatea poporului român. Prin operele lor, prin întreaga lor activitate culturală, au construit întregul edificiu al luptei pentru dobândirea drepturilor politice și sociale pentru românii din Transilvania.

Perioda anilor 1828-1859 a fost una benefică pentru cultura românească; acum s-au întemeiat școli noi, au apărut numeroase ziare și reviste, s-au tipărit manuale școlare, s-au publicat opere originale, s-au întemeiat primele societăți literare și artistice⁵.

În vederea realizării acestui edificiu de cultură au fost parcurse mai multe etape. Un uriaș câștig îl constituie înființarea, la 23 iulie 1777, a Episcopiei greco-catolice de Oradea, de unde "ne vin raze de viață, lumină și mângâiere"⁶.

Al doilea pas îl va constitui obținerea domeniului Beiușului de către episcopul Moise Dragoș de la împăratul Iosif al II-lea, făcându-se astfel trecerea domeniului din proprietatea Episcopiei romano-catolice maghiare în beneficiul românesc, atât sub aspect economic, dar mai ales cultural. Al treilea pas, și cel mai important, îl constituie venirea lui Samuil Vulcan din zona Blajului. El ajunge episcop unit al Episcopiei greco-catolice de Oradea la 7 iunie 1807 și este ctitorul Gimnaziului greco-catolic din Beiuș; prin aceasta școlile Blajului trimitând "cele dintâi raze de lumină și desmormire în cuprinsul așa ziselor părți ungurene de ieri"⁷.

Un document arhivistic elaborat la 1922 ne prezintă episodul înființării și evoluției gimnaziului, văzut de elevul clasei a VII-a Constantin Paveleanu⁸. Personajul amintit ne prezintă personalitatea lui Samuil Vulcan și etapele constituirii acestui gimnaziu, conceput cu o capacitate de patru clase, ajungându-se la scurt timp la o capacitate de șase clase, pentru ca în 1836 să devină liceu cu opt clase.

Dar Gimnaziul greco-catolic întemeiat de episcopul unit la 1828 nu era prima școală a Beiușului, aici existând în acel moment o școală populară romano-catolică, școala primară confesională ortodoxă de pe strada Romană, o școală evanghelică reformată și o școală parohială aparținând bisericii române unite,

² Arh. St. Oradea, fond Liceul "Samuil Vulcan" Beiuș, inv.1021, dosar nr.30/1921, f.106-107.

³ Gavril Hădăreanu, *Torșe arzânde în Țara Beiușului*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1995, p.204.

⁴ Arh. St. Oradea, fond Liceul "Samuil Vulcan"-Beiuș, inv. 1021, dosar nr.30/1921, f.107-108.

⁵ G. Hădăreanu, *op.cit.*, p.206-208. S-au constituit "Reuniunea română de lectură" (Cernăuți, 1860), devenită "Societatea pentru literatura și cultura română din Bucovina" (1861); "Astra" (1861); "Asociația pentru cultura poporului român din Maramureș" (1861). La acestea adăugăm acele societăți create dincolo de Carpați, sau în afara spațiului românesc: "Societatea Transilvania" (București, 1867); "Liga culturală" (1891); Universitatea populară "Nicolae Iorga" de la Vălenii de Munte (1908); Societatea "Petru Maior" (Budapesta, 1862); "România jună" din Viena (1871).

⁶ Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș*, Tiparul tipografiei "Doina" Beiuș, 1928, p.109.

⁷ *Ibidem*, p.128.

⁸ Arh. St. Oradea, fond Liceul "Samuil Vulcan" - Beiuș, inv. 1021, dosar 30/1922, f.117-118.

transformată la 1827 de către Samuil Vulcan în școala normală⁹.

Nu vom înțelege niciodată importanța evenimentului fără a vedea cu ochii minții care au fost intențiile lui Samuil Vulcan în momentul în care s-a decis să creeze acest "atelier cultural". Pentru a pătrunde în esența lucrurilor consider că este mai potrivit să-i dăm cuvântul însuși marelui cărturar: "Noi vedem că toate națiile cari se țin mai luminate, numai prin purtarea (copiilor - n.n) săi la școală au scăpat de sălbăticie și de întunericul neștiinței . . . pentru aceia. . . și neamul românesc . . . de lipsă iaște ca din toate puterile și cu toată râvna să-și diaie pruncii la învățătură"¹⁰.

Este meritul incontestabil al episcopului Samuil Vulcan de a fi înlocuit scrierea slavonă cu cea latină. În noul edificiu cultural, limba de predare urma a fi latina și nu româna, deoarece la 1828, ne spune eruditul profesor dr. Constantin Pavel, "limba de predare în toate liceele și școlile mai înalte, academii și universitate din Ungaria, precum și limba oficială a tuturor organelor vieții de stat, administrație, magistratură și legislațiune, era limba latină"¹¹. Ulterior autoritățile maghiare vor înlocui limba latină cu maghiara, această ordine rezistând până la 23 noiembrie 1918.

Odată cu declanșarea primului război mondial, învățământul confesional românesc se va confrunta cu probleme majore. Condițiilor, și așa vitrege de până acum, li se vor adăuga greutățile determinate de operațiunile militare.

Corecta și sănătoasă funcționare în continuare a gimnaziului beiușean depindea, în mare măsură, de operativitatea personalului didactic, de inițiativele directorului, eruditul prof. Vasile Ștefănică, de capacitatea de mobilizare a tuturor românilor credincioși.

În urma conferințelor corpului profesional din 29 septembrie și 14 noiembrie 1914 pentru stabilirea bugetului pe anul 1914-1915, ținându-se cont de condițiile grave cu care se confrunta, se creionează întreaga politică economică ce va caracteriza acest liceu în anii de criză a războiului, stabilindu-se reducerea drastică a cheltuielilor pentru ca astfel "cheltuindu-se numai pe cele mai de lipsă, să fie cruțate și prin aceasta fondurile susținătoare"¹². Observăm deci, încă din primul moment al izbucnirii războiului, recurgerea la o serie de inițiative necesare, fundamentale pentru supraviețuirea acestui lăcaș de cultură, dătător de speranțe românilor transilvăneni.

Școlile profesionale românești au întâmpinat decenii la rând ostilitatea guvernărilor maghiare, au înfruntat toate restrițele care le-au fost impuse, dar toate aceste abuzuri și calomnii la adresa elementului cultural românesc s-au intensificat în perioada 1914-1919. O mostră a realității mai sus menționate o constituie Scrisoarea prim-pretorului plășii Beiuș, Wertheinstein, adresată comitelui de Oradea la data de 7 iulie 1914¹³, scrisoare în care prim-pretorul își exprimă nemulțumirea vis-a-vis de comportamentul elementului românesc din Beiuș, în rândul românilor instaurându-se "o atmosferă antimaghiară, iredentistă care nu este compatibilă cu loialitatea față de stat". Wertheinstein este de-a dreptul intrigat de poziția pe care o adoptă intelectualitatea românească din Beiuș vis-a-vis de statul român. Aceasta, considera prim-pretorul, răspândește idei naționaliste în rândul oamenilor, face propagandă României și Casei Regale, ceea ce dăunează statului maghiar. Semnatarul scrisorii cere intervenția statului, prin organele sale competente, pentru "educarea în spirit patriotic a tineretului de altă naționalitate". În viziunea sa, patriotismul nu putea a se face simțit decât numai față de Ungaria! Or, tinerii români beiușeni erau considerați ca fiind "corupți, fără simțăminte patriotice", deoarece întâmpinau cu ovații apariția pe peliculă a familiei regale române sau a armatei române. Personajul istoric de care ne ocupăm nu admite posibilitatea ca tinerii elevi români să aibă o altă apartenență culturală decât cea maghiară, iar profesorii gimnaziului ar trebui să le cultive sentimentele patriotice. Însă, în condițiile în care acești profesori nici măcar nu fac aluzie la faptul că "individul român din Ungaria este cetățean maghiar de naționalitate română", este aproape imposibil de imaginat faptul că el, elevul român, va înțelege necesitatea de a deveni

⁹ Prof. Gavril Hădăreanu, *op.cit.*, p. 209.

¹⁰ Dr. Constantin Pavel, *op.cit.*, p. 119-120.

¹¹ *Ibidem*, p.128.

¹² Arh. St. Oradea, fond "Samuil Vulcan"- Beiuș, inv. 1020, dosar 189/1914-1918, f.296.

¹³ Ioan Popovici, Veronica Covaci, Gh. Mudura, Iudita Călușer, Mihai Apan, Ana Ilea, Andrei Caciora. Coordonator Prof. Ioan Chira, 1918. *Bihorul în Epopeea Unirii. Documente*, C.C.E.S. al jud. Bihor, Oradea, 1978, p.76-83; vezi și Arh. St. Oradea, fond Prefectura jud. Bihor, inv.25, dosar nr. 2/1914, f. 14-16.

"membru credincios și patriot al națiunii maghiare". Este firesc că fiecare națiune să slujească patria, însă, prim-pretorul mai sus menționat nu admite ca națiunea română din Transilvania să slujească alte interese decât acelea ale Ungariei. În caz contrar, tinerii absolvenți ai Gimnaziului greco-catolic din Beiuș sunt acuzați ca neavând însușite "noțiunile de patriotism, simpatie și soartă comună cu națiunea maghiară". Din moment ce nu simțeau unguerește, nu aveau aceleași idealuri și obiective cu opresorii lor, românii erau calificați ca fiind nepatrioți sau chiar dușmani ai ordinii maghiare. Nici gimnaziul beiușean nu scapă cuvintelor mizere ale acestui personaj; el este învinuit că formează "un număr considerabil de intelectuali români", ceea ce dovedește încă odată activitatea culturală a gimnaziului, nemulțumirea semnatarului fiind accentuată de faptul că fiecare din acești absolvenți va deveni "cu cele mai extremiste idei naționaliste, dușman al ungarilor".

Această afirmație este nefondată și se va dovedi nefondată și neadevărată după 1918, atunci când în aceste teritorii, reintegrate în granițele firești ale României, nu vor exista nici un fel de represalii din partea românilor. Jigniri și acuze umilitoare se aduc la adresa corpului profesoral al acestui gimnaziu, care "cu excepția unui sau a doi profesori mai în vârstă, este devotat partidului național extremist", iar despre directorul gimnaziului, nimeni altul decât ilustrul profesor Vasile Ștefănică, a avut tupeul să afirme că ar fi "un bătrân incapabil, incult, care abia știe scrie și citi unguerește". Deci capacitatea și calitatea profesională a unui cadru didactic se rezumă, în viziunea acestui "cult" personaj, la a ști citi și scrie unguerește! Putem deci observa foarte clar cât de grav era pericolul ce îl reprezenta acest gimnaziu pentru națiunea maghiară, cu atât mai mult cu cât el distrugea în tinerele vlăstare "orice sentiment care ar aminti de patrie, de apartenență la națiunea maghiară și de credința față de stat". Este deci justificată pornirea acestui sumbru personaj împotriva gimnaziului, fenomenul prezentat fiind, după cum tot el o afirmă "de o importanță deosebită, deoarece indică acea direcție în care vor să orienteze, frunțașii românilor, modul de gândire și sentimentele generației viitoare".

Este laudabil efortul cadrelor didactice ale acestui gimnaziu de a forma tineri patrioți, oameni de nădejde ai culturii românești, într-o perioadă atât de dificilă, caracterizată prin greutate și lipsuri.

Cu toate că problemele cu care s-a confruntat Gimnaziul greco-catolic din Beiuș în perioada războiului mondial nu au fost deloc neglijabile, parcurgând o serie de documente, cea mai mare parte a lor inedite, am constatat că activitatea acestei instituții de învățământ s-a derulat normal, fără a fi existat incidente majore care să zguduie buna desfășurare a activității didactice. În lucrarea distinsului profesor beiușean Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiușului*, apărută în 1995, am întâlnit o informație culeasă din *Anuarul gimnaziului superior greco-catolic pe anul școlar 1915-1916*, p.4, unde se arată următoarele: "Rândurile elevilor, cu deosebire ale celor din clasele superioare, s-au rărit. În primii doi ani de război un număr de 84 dintre ei au fost chemați pe front..."¹⁴.

Nu dorim a contesta faptul că au existat și momente în care numărul elevilor a scăzut, însă aceste scăderi erau sensibile și urmate, de cele mai multe ori, de o creștere în anul imediat următor. O sursă documentară nevalorificată până în prezent o constituie *Matriculele gimnaziului*, privind perioada luată în studiu, matricule aflate în Arhivele Statului Oradea, fondul Liceul "Samuil Vulcan" Beiuș¹⁵. O analiză minuțioasă a acestui valoros material arhivistic ne duce la concluzia mai sus formulată, adică aceea că ar fi existat o oarecare stabilitate în privința numărului de elevi de la un an la altul, în această perioadă. În vederea susținerii afirmațiilor făcute vom trece în revistă numărul elevilor din clasele I-a și a VIII-a, pentru perioada 1913-1920, existând astfel posibilitatea de comparare și analiză. Pentru clasa I au fost înscriși la Gimnaziul din Beiuș, după cum urmează: 69 de elevi în anul 1913-1914; 46 elevi în anul 1914-1915; 65 elevi pentru anul 1915-1916; 77 elevi pentru anul 1916-1917; 93 elevi pentru anul 1917-1918; 79 elevi pentru anul 1918-1919 și 67 elevi pentru anul 1919-1920. Din analiza acestor cifre constatăm o scădere a numărului elevilor în anul școlar 1914-1915, anul de început al războiului, dar și o creștere puternică pentru anul școlar 1917-1918, nejustificată dacă ținem cont de greutatea și lipsurile provocate de prelungirea excesivă a conflagrației mondiale. Pentru clasa a VIII-a vom realiza aceeași trecere în revistă, după cum urmează: pentru anul 1913-1914, 37 elevi; pentru anul 1914-1915, 43 elevi; pentru anul 1915-

¹⁴ Prof. Gavril Hădăreanu, *op.cit.*, p.255.

¹⁵ Arh.St.Oradea, fond Liceul "Samuil Vulcan" Beiuș, inv.1020, dosar nr.65/1913-1914; dosar nr.66/1914-1915; dosar nr.67/1915-1916; dosar nr.68/1916-1917; dosar nr.69/1917-1918; dosar nr.70/1918-1919; dosar nr.71/1919-1920; vezi și Tabelul de la sfârșitul lucrării.

1916, 56 elevi; pentru anul 1916-1917, 46 elevi; pentru anul 1917-1918, 49 elevi; pentru anul 1918-1919, 31 elevi; pentru anul 1919-1920, 55 elevi. Ne întrebăm unde este acea scădere a numărului de elevi "cu deosebire a celor din clasele superioare" și mai ales "în primii doi ani de război", atunci când "un număr de 84 dintre ei au fost chemați pe front"? Aceste *Matricule* nu numai că nu înregistrează o asemenea scădere a numărului de elevi, dar dovedesc o ușoară creștere a numărului acestora în primii ani ai războiului, de la 37 de elevi în 1913-1914 la 56 de elevi în 1915-1916, pentru clasa a VIII-a. Frecvența la ore a acestora este consemnată, precum și calificativul cu care au absolvit fiecare an școlar, din clasa I până în clasa a VIII-a. Am insistat acum doar asupra claselor din cele două extreme: tinerii înscriși anual și absolvenții anuali ai gimnaziului, dar într-un tabel atașat la sfârșitul acestei lucrări am cuprins toate clasele gimnaziului. Fenomenul este același și în celălalte clase; nu înregistrăm retrageri masive, exceptând câteva cazuri izolate, nu înregistrăm absențe la sfârșitul anilor școlari sau la examenele de absolvire ale fiecărei clase.

Desigur, această idee pe care o susținem, a unei relative stabilități numerice a elevilor din gimnaziul beiușan în perioada 1914-1920, este destul de greu de acceptat, ținând cont de realitatea neprielnică și defavorabilă accentuată în timpul primului război mondial. Cu toate acestea, documentele parcurse susțin concluzia enunțată și ea rămâne valabilă până în momentul în care noi documente vor infirma această ipoteză.

Nu același lucru se poate spune și despre învățământul confesional ortodox, unde am constatat, într-un alt studiu, o scădere drastică a numărului de elevi pentru aceiași perioadă de timp. Surse documentare demne de încredere, *Protocoloalele despre Sedințele Sinodului eparhial din Dieceza română gr.-ort. a Aradului, pe anii 1914-1920*, scot în evidență impactul nefast pe care războiul l-a avut asupra învățământului confesional ortodox, caracterizat printr-o scădere semnificativă a numărului elevilor și a numărului de cadre didactice, prin închiderea a numeroase școlii, deoarece nu aveau dotarea materială necesară funcționării în literele legii, și lipsa banilor¹⁶.

Ne vom întreba în mod firesc care sunt cauzele care au favorizat funcționarea în condiții aproape normale a acestui gimnaziu, într-o perioadă de criză datorată conflagrației mondiale și în care presiunile puterii maghiare au crescut. Sursele documentare scot la suprafață câteva din aceste cauze. Astfel, putem considera ca fiind benefică, în acest sens, măsura luată de Consiliu profesoral al gimnaziului încă din anul 1914, privind reducerea tuturor cheltuielilor, astfel încât "cheltuindu-se numai pe cele mai de lipsă, să fie cruțate și prin aceasta fondurile susținătoare"¹⁷. Reducerea cheltuielilor se impune ca o necesitate, fiind șansa supraviețuirii acestui liceu. Profesorul Gavril Hădăreanu considera ca fiind un câștig pentru gimnaziul beiușean faptul că cea mai mare parte a profesorilor sunt de formație preoți, în aceste condiții ei fiind "scutiți de concentrare"¹⁸. După cum putem observa deci, din acest document, Liceul greco-catolic din Beiuș nu s-a confruntat cu probleme legate de concentrarea pentru front a cadrelor didactice, ca în cazul școlilor confesionale ortodoxe, ale căror profesori, în mare măsură, erau vânați și înrolați în armata austro-ungară. În aceste condiții școlile ortodoxe se vedeau lipsite de cadrele titularizate și recurgeau la serviciile unor preoți sau suplinitori, în cel mai bun caz, de cele mai multe ori însă fiind nevoite a-și întrerupe activitatea.

Sursele documentare vorbesc și despre o altă sursă de venituri, sursă de care profita liceul beiușan, aceea a fondului Pavelian. Este o realitate - după cum afirmă și directorul acestei instituții - faptul că numai din propriile venituri ce stau la dispoziția institutului "nici între împrejurări normale nu i se pot acoperi cheltuielile de susținere", și ca atare "an de an se recurge la ajutorul fondului Pavelian"¹⁹. În anul școlar 1914-1915 veniturile gimnaziului au fost de 75.776 cor., iar cheltuielile de 80.291 cor., diferența de 4.514 cor. fiind suportată de acest fond. Fondul Pavelian a finanțat masiv Gimnaziul greco-catolic și înainte de 1914, dar și pe întreaga perioadă de desfășurare a războiului, contribuind în mod real la continuitatea învățământului românesc în spațiul bihorean.

¹⁶ Sorin Vasile Hendea, *Aspecte ale învățământului românesc din Bihor (1914-1919)*, în revista *Cele trei Crișuri*, Oradea, anul VII, nr. 7-8, iulie-august, 1996, p. 8.

¹⁷ Arh. St. Oradea, fond Liceul "Samuil Vulcan" Beiuș, inv. 1020, dosar nr. 189/1914-1918, f. 296.

¹⁸ Prof. Gavril Hădăreanu, *op. cit.*, p. 255.

¹⁹ Arh. St. Oradea, fond Liceul "Samuil Vulcan" Beiuș, inv. 1020, dosar nr. 189/1914-1918, f. 296.

Din momentul în care înfrângerile încep să se țină lanț în rândul Puterilor Centrale și sunt promovate pe scară largă ideile wilsoniene, de autodeterminare, accentuându-se prin promovarea lor pericolul dezmembrării monarhiei austro-ungare, autoritățile maghiare vor recurge la presiuni îndreptate împotriva populației românești, dar mai ales asupra fruntașilor acesteea, în vederea obținerii unor declarații și adeviziuni la cauza maghiară.

O astfel de declarație pro-maghiară va face și episcopul greco-catolic de Oradea, Dimitrie Radu, în ședința Casei magnaților din 1 februarie 1917²⁰, în care subliniază faptul că "Poporul român din Ungaria e legat de veacuri de pământul patriei fiilor săi și de tronul maghiar..." și deci, nouă, românilor "nu ni-e străină stăpânirea sfintei Coroane ungare"! Domnia sa militează în continuare pentru instaurarea păcii, dar a unei păci "care va garanta integritatea monarhiei, îndeosebi integritatea iubitei patrii maghiare"! Cu siguranța că asemenea gen de declarații au fost smulse sub presiune, însă ele au contribuit, alături de alți factori, mai sus prezențați, la menținerea și funcționarea instituțiilor de învățământ românești, fiind declarații provizorii, declarații gratuite la adresa unei puteri și a unei guvernări aflate în agonie.

Mult mai gravă este Declarația din 12 februarie 1917²¹, având 180 de semnatari, printre care amintim și pe cei doi mitropoliți, episcopii și canonicii, dr. Teodor Mihali președintele Consiliului Național și alți membrii ai Comitetului. În această declarație se resping orice tendințe de autodeterminare, care "atentează de-a dreptul la integritatea patriei noastre", iar promotorii acestor idei sunt etichetați ca "inamicii noștri". Se pledează în continuare pentru drepturile românilor din Ungaria, pentru sistemul legislativ maghiar care nu face deosebire "între cetățeni de origine maghiară și de altă naționalitate". Ținând cont de aceste realități se concluzionează: "Nouă, deci, nu ni-e străină domnia sfintei coroane maghiare. Noi nu vrem eliberarea trâmbitată, noi susținem integritatea patriei noastre maghiare", toate acestea fiindcă Ungaria va garanta și în viitor "dezvoltarea culturală, economică și politică a românilor din Ungaria".

Toate aceste presiuni exercitate asupra națiunii române, considerate doar o minoritate a statului maghiar, se apropiau de sfârșit. Erau ultimele luni ale monarhiei bicefale și fenomenul autodeterminării, al eliberării naționale cunoștea un curs ireversibil.

Luna octombrie a anului 1918 a realizat ceea ce românii transilvăneni așteptau de atâtea secole: proclamarea independenței națiunii române (12 octombrie 1918, Oradea) și citirea actului de independență în Parlamentul de la Budapesta de către deputatul Alexandru Vaida-Voevod (18 octombrie 1918).

Românii beiușeni, prin oamenii lor cei mai reprezentativi, vor participa în 3 noiembrie 1918 la constituirea Consiliului Național Român pentru Oradea și Biharea. Vor fi aleși ca membrii ai acestui Consiliu, alături de avocații beiușeni dr. Ioan Ciordaș și Gavril Cosma, și profesorii Gimnaziului greco-catolic: dr. Alexandru Pteancu, dr. Constantin Pavel și Ioan Bușița, implicați în acțiunile românilor cu caracter național²². Președintele acestui C.N.R. a fost ales orădeanul dr. Aurel Lazăr, incontestabilă personalitate a perioadei antebelice.

Un eveniment politic important s-a derulat la Beiuș tot în ziua de 3 noiembrie 1918, constituindu-se Consiliul Național Român din Beiuș. Din acest Consiliu au făcut parte și profesorii dr. Constantin Pavel și dr. Alexandru Pteancu, de la gimnaziu beiușean. Acest Consiliu beiușean și-a propus implicarea "în susținerea ordinii și în asigurarea rezolvării neconturbate a afacerilor publice"²³. Luna noiembrie a anului 1918 a însemnat o puternică implicare a profesorilor de la Gimnaziul greco-catolic din Beiuș pentru luminarea și instruirea poporului în vederea marelui eveniment istoric ce se prefigura. Această lună a adus prefaceri majore în activitatea Gimnaziului beiușean și este consemnată victoria limbii române, aceasta impunându-se ca principală limbă de predare la acest liceu. Astfel, la 6 noiembrie 1918 este lansată de la Budapesta, către conducerea Bisericii greco-catolice din Oradea, telegrama prin care se aducea la cunoștință faptul că "predarea limbii maghiare, în clasele I-a și a II-a din școlile populare primare, din

²⁰ Roman R. Ciorogaru, *Zile trăite*, Fundația Culturală "Cele trei Crișuri", Oradea, 1994, vol. I, p. 84.

²¹ *Ibidem*, p. 85-86.

²² Ioan Popovici și colab., *op. cit.*, p. 117-122; vezi și Arh. St. București, fond C.N.R. Oradea și Bihor, inv. 838, dosar 1/1918, f. 1-3 (Publicat de A. Poșteanu, *Lupta revoluționară a maselor populare din Bihor pentru unirea Transilvaniei cu România*, în *Crisia*, V, Oradea, 1975, p. 195-200).

²³ Ioan Popovici și colaboratorii, *op. cit.*, p. 125; vezi și ziarul *Românul*, anul VII, nr. 4, din 31 oct. (13 nov.) 1918.

momentul primirii prezentului ordin, nu este obligatorie"²⁴. Această telegramă putem să o considerăm ca fiind un act de caritate la adresa națiunii române, dar românii aveau acum șansa victoriei totale și necondiționate.

Tocmai în această ordine de idei românii bihoreni vor hotărî singuri asupra reintroducerii limbii române în instituțiile de cultură românești. Episcopul unit al Oradiei Mari, Dimitrie Radu, a introdus limba română "în drepturile ei sfinte și firești în întreg liceul din Beiuș"²⁵, prin Decretul cu nr.3150 din 23 noiembrie 1918. Procesul verbal care consemnează noua realitate din sânul acestui liceu a fost întocmit în urma ședinței corpului profesoral din 29 noiembrie 1918, în prezența directorului acestei instituții, originalul actului aflându-se în Arh.St. Oradea, fond Liceul "Samuil Vulcan" Beiuș²⁶. Se apreciază în prezentul Proces verbal că "numai în mod volnicos a fost scoasă limba românească din dreptul ei firesc" și deci se impune îndreptarea acestei nedreptăți. În acest sens, art.1 hotărăște că "începând cu ziua de 16 Decembrie 1918... la gimnaziul superior greco-catolic din Beiuș limba de propunere va fi, ca și la celelalte gimnazii românești din țară, limba românească...".

Art.2 stipulează posibilitatea folosirii în continuare a limbii maghiare pentru "instrucția acelor studenți... a căror limbă maternă este cea maghiară". Parcurgând în continuare procesul verbal aflăm că "limba oficială a gimnaziului va fi așisderea limba românească" (art.3), dar și limba maghiară "rămâne și pe mai departe studiu obligatoriu".

Observăm o schimbare radicală produsă în condițiile în care Monarhia Austro-Ungară nu fusese încă răsturnată, ceea ce demonstrează hotărârea națiunii române de a parcurge cât mai repede drumul spre unificare deplină cu România a tuturor teritoriilor române aflate sub stăpânire străină.

Luna noiembrie s-a caracterizat și prin activitatea de pregătire a terenului pentru participarea la istoricul act de la 1 Decembrie. Erau create de acum toate condițiile integrării acestor teritorii, opinia publică fusese pregătită printr-o abilă propagandă realizată de dascăli beiușeni, astfel încât "la Alba Iulia beiușenii participaseră în număr impozant"²⁷. În Marele Sfat Național au fost aleși din rândul bihorenilor dr. Ioan Ciordaș și protopopul ortodox Petru E. Papp.

Ziua de 1 Decembrie a fost sărbătorită după cum se cuvenea și de către consiliul profesoral al Liceului greco-catolic din Beiuș. Prof.dr. Constantin Pavel a rostit un memorabil discurs, publicat în întregime în ziarul *Unirea* din Blaj, în numărul din 15 decembrie 1918²⁸, în care insista asupra zilei istorice pe care o trăiau și pe care noi o retrăim azi, precum și asupra greutăților și nedreptăților la care au fost supuși românii de-a lungul secolelor. Este puternic marcat de nedreptatea la care au fost supuși cărturarii, poeții și preoții români, expuși mereu presiunilor venite din partea coroanei maghiare. Ceea ce îl nemulțumește cel mai mult este însă tratamentul la care au fost supuse școlile românești, iar tonalitatea din glasul marelui erudit te cutremură: "Ani de-a rândul, în școlile noastre puși am fost ...să grăim grai străin și neînțeles de pruncuții noștri... Aici, în școlile noastre românești..., puși am fost să preamărim glorie străine, ori chiar pe sânghiuitorii neamului nostru... Toate începuturile tuturor liftelor de pe stepele Asiei trebuie să le descâlcim și să îndopăm cu lopata în fiii tăi, neam românesc, dar despre începutul și înstăpânirea ta în pământul lucrat și apărât de tine tăcea scrisul cel din carte și trebuia să tăcem și noi...".

Această intervenție a profesorului reprezintă o pagină marcantă a istoriei românilor; ea nu aparține unui singur om, ci este izbucnirea veacurilor de suferință a câtorva milioane de români. Sosise momentul exprimării tuturor necazurilor, cu toate că prin cuvintele exprimate nu puteau fi acoperite toate suferințele îndurate de acest popor pe parcursul ocupației străine.

Însă, actul de la 1 Decembrie nu a însemnat și sfârșitul suferințelor, deoarece războiul nu se sfârșise, iar Declarația de unire nu era acceptată de guvernării maghiari. Până în luna aprilie a anului 1919 românii bihoreni vor mai avea de suportat "zilele de teroare ale bolșevismului și șovinismului unguresc", școlile suferind cel mai mult deoarece "erau prefăcute în cazărmi pentru secuii și bolșevicii de la fronturi",

²⁴ Ioan Popovici și colab., *op.cit.*, p.154-155; vezi și Arh.St.Oradea, fond Episcopie greco-catolică Oradea, act nr.3010, f.1.

²⁵ Dr. Constantin Pavel, *op.cit.*, p.225.

²⁶ Arh.St. Oradea, fond Liceul " Samuil Vulcan " Beiuș, inv. 1020, dosar nr. 190/1918-1948, f.8.

²⁷ Prof. Gavril Hădăreanu, *op.cit.*, p. 258 .

²⁸ *Ibidem*, p.259-260.

în timp ce învățătorii "erau siliți să se refugieze din calea urgiei"²⁹.

Gimnaziul greco-catolic din Beiuș a fost supus și el ocupației trupelor secuiești, a jandarmilor unguri și apoi a trupelor bolșevice maghiare, având mult de suferit de pe urma acestei ocupații. Profesorii gimnaziului au fost alungați și mulți au luat drumul pribegiei pentru a-și salva viața. Prof. Francisc Hubic face o relatare a acestei perioade de câteva luni, caracterizată prin mizerie și teroare, apreciind la 1922 faptul că, toate acestea "au amărât viața intelectualilor și a profesorilor din acest orașel". Domnia sa vorbește în continuare despre un dascăl ilustru, care "cu o bucățică de pâine în buzunar se ascunde (este vorba de Vasile Ștefănică - n.a.) în pădurița orașului și în căpițele de fân din câmp dinaintea călăilor..."³⁰.

Acest caz relatat de prof. Fr. Hubic nu este unul izolat, nesemnificativ și ca atare negliabil. Trupele de ocupație vor sprijini inițiativele discriminatorii și acțiunile de represalii inițiate de guvernul maghiar. Odată cu scurgerea zilelor și înaintarea Armatei Române spre aceste teritorii marginase, frica de înfrângere și disperarea au pus stăpânire pe guvernantii maghiari. Această disperare se va concretiza într-un amplu program de represalii; acum vor fi întocmite așa-numitele "liste negre", unde vor fi trecuți profesorii și învățătorii români, alături de intelectualii beiușeni, etichetați ca "agitatori foarte primejdioși", vizându-se exterminarea tuturor acestor persoane după un plan diabolic dinainte pregătit. Numai înaintarea Armatei Române eliberatoare i-a împiedecat pe acești barbari să-și ducă planul la îndeplinire. Nu vor mai putea fi însă salvați "capii acestor liste" - dr. Ioan Ciordaș și dr. Nicolae Bolcaș - ridicați de la propriul domiciliu în noaptea de 3/4 aprilie și duși la Lunca, unde vor fi uciși în chip bestial. Timpul nu ne permite a insista asupra tragismului acestor crime, nicidecum singurele din această perioadă, abordarea lor constituind obiectul unui alt studiu.

Ziua eliberării definitive, momentul izbăvirii tuturor românilor beiușeni a sosit în ziua de 19 aprilie 1919, atunci când Armatele Române eliberatoare au pătruns în Beiușul istoric. Consider că este inutil să mai insist asupra entuziasmului deosebit cu care au fost întâmpinați tinerii soldați români, asupra bucuriei din sânul tuturor românilor, locuitori ai acestor teritorii.

Din acest moment învățământul și biserica românească, adevărate focare ale culturii românești, vor intra în drepturile lor firești, contribuind, prin activitatea lor creatoare, la definitivarea procesului de integrare a acestor teritorii în granițele firești ale României.

VASILE HENDEA
Universitatea Oradea

CONSIDERATIONS AS REGARDS THE ROMANIAN EDUCATION IN BIHOR COUNTY BETWEEN 1914-1919. THE "SAMUIL VULCAN" GREEK-CATHOLIC HIGH SCHOOL OF BEIUȘ

SUMMARY

The cultural factor constituted the main lever development of the national fight of the Romanian people from Transilvania and implicit from the Romanian regions of Beiuș.

The union with The Church of Rome opened new prospects of manifestation for the Transilvania Romanian, lightened their acces in a great measure of the education institutions. In other words there were created much more favorable condition with a view to the resumption of the fight for the union of the Romanians in the borders of the same state, of the spiritual and cultural rebirth of the Romanans from Ardeal.

In this natural and complex proces, a special place occupied the Romanian education, both the secondary and the gymnasium. Among the first gymnasial institutions from Transilvania it is The Greek-Catholic Gymnasium "Samuil Vulcan" from Beiuș, founded in 1828 by the Greek-Catholic bishop of Oradea.

The period of the first world war represented a hard trial for the existence and activity of this institution, substantial surprised during this study, The shortage stage, determined by the loads of the world conflagration and the system of the Hungarian domination, was surpassed successfully, the Romanian element belonging to Beiuș, being necessary and conditioning entirely to the Union and the integration of these regions in the bordery of The Great Romania, a comlex proces promoted together with the historical event from 1st December 1918.

²⁹ *Protocol despre Sedințele Sinodului eparhial din Dieceza română gr.ort. a Aradului ținute în sesiunea ordinară din anii 1918-1920*, Tiparul Tipografiei diecezane gr.ort. române, Arad, 1920, p.238.

³⁰ Prof. Gavril Hădăreanu, *op.cit.*, p.256.